

Лахно В. Одяг та взуття у повсякденному житті остарбайтерів у Третьому Рейху. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 5-6 жовтня 2012 р. / упоряд. О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко, В. В. Коцур. Переяслав-Хмельницький, 2012. 200 с. С. 120-125

Віта Лахно (м. Полтава)

Одяг та взуття у повсякденному житті остарбайтерів у Третьому Рейху

З поміж багатьох сюжетів, пов'язаних з подіями Другої світової війни – тема остарбайтерів посідає в сьогоденних дослідженнях важливе місце. Проте багато її проблем залишаються малодослідженими, особливо під кутом зору історії повсякдення. Однією з них є ставлення остарбайтерів до одягу та взуття під час перебування у Третьому Рейху. Зазначимо, що забезпечення східних робітників останніми було однією з гострих проблем, адже спочатку видавати одяг та взуття остарбайтерам не передбачали. Лише наприкінці 1942 р. розпочинається видача робочого одягу і взуття східним робітникам¹. З цього часу у таборах обладнували спеціальні кімнати для ремонту та пошиву одягу, за що із заробітної плати остарбайтерів вираховували кошти².

Через дефіцит на шкіру та гуму примусові працівники отримували взуття або повністю з дерева, або з дерев'яною підошвою (т. зв. «гольцшуги», «колодки», «дерев'яшки», «кломпи», нім. «holschuhe»), незручне і навіть травматичне. Його носили майже на голу ногу. Оскільки східні робітники побачили таке взуття вперше, то їм довелося вчитися правильно його носити. К. Шевеля пригадує: «Було... йдемо та кістки отуто позбиваєм, ще ж не вміли й ходити, а тоді як вивчились, бігом бігали»³.

Ставлення остарбайтерів до одягу було різним. Одні зазначають, що одяг їм видавали в таборах або вони його отримували за картками в магазині⁴. Якщо він був незвичний або незручний, то примусові робітники самі його

перешивали. Так, досить часто видані штани українські дівчата перешивали на спідниці, блузи тощо⁵.

Окремі остарбайтери, отримавши одяг, були здивовані його якістю й привабливістю. Так, уродженка Шишацького району Полтавської області Є. Тараненко пригадує: «... якби в мене отакий костюм був тоді, як я жила вдома, так я б на десятому небі була, бо ми тоді жили бідно. У нас не було новенької спіднички чи платтячка на вихідний день. То я і кажу, як нам дали отой костюм в Германії, то... це в мене вдома був би святковий костюм, а там ми удівали і йшли на роботу»⁶. Цікаво, що навіть у неволі дівчата стежили за тим, як вони виглядають, за можливості купували собі намисто, робили зачіски, одягали найкраще, коли виходили до міста⁷.

Інша частина остарбайтерів зазначає: одягу їм не видавали⁸ і вони носили той, що взяли з дому при виїзді⁹, знаходили замітники одягу (наприклад, за відсутності пальта використовували ковдру¹⁰) або діставали одяг самостійно.

Остарбайтери винайшли кілька способів його придбання:

1) шили з тканини або перешивали непотрібну річ: «... в заводі дають тряпки витирати машини и мы шьем себе «белье»¹¹;

2) обмінювали менш значиму річ на предмети одягу¹²;

3) крали¹³;

4) купували в магазинах чи в людей¹⁴;

5) отримували посилкою з дому. З цією метою українці у листах, адресованих на батьківщину, просили батьків надіслати їм необхідний предмет одягу. Так, у своєму листі до матері Григорій М. просить маму пошити йому з лантуха й надіслати поштою штани, «бо тут робота така, що все дуже рветься»¹⁵, а Варвара М. — «кохточку і спідничку... бо тут дістати не можна»¹⁶. Додаємо, що у зв'язку з нестачею одягу для остарбайтерів у Третньому Рейху влада провела кампанію по пересилці його з батьківщини. Для цього остівців змушували підписувати уже надруковані листи до родичів в Україні з проханням надіслати їм будь-який одяг¹⁷. Окремі робітники такі дії вважали обманом. Тому вони у своїх рукописних листах просили рідних

не реагувати на друковані листи, навіть якщо вони підписані ними, оскільки «... друкований лист я мусив адресувати тому, що був перед очима бюргемейстер... сказав мені: «Вишлють чи ні, а ти мусиш цей лист адресувати...»¹⁸;

б) отримували від німецьких громадян. Так, С. Петрошенко згадує: «... коли мене побачив у цих «гольцшугах» Ернст, літній німець з бідної сім'ї, якого хазяїн час від часу залучав на польові роботи, пообіцяв подарувати мені свої, вже поношені, але ще цілком придатні для роботи ботинки. Свого слова він дотримався»¹⁹. Остарбайтери по-різному ставилися до таких «подарунків». Одні схвалювали поведінку німецьких громадян, інші — засуджували дівчат, які брали «подачки»: «... я бы этого не допустила!»²⁰;

7) заробляли на додатковій роботі.

Одним з елементів одягу східних робітників був розпізнавальний знак «OST»: вертикальний прямокутник, розмірами 70x77 мм синього кольору з білими літерами «OST» в білій рамці²¹. Вони були зобов'язані його носити на правій стороні грудей верхнього одягу. Німецька влада уведення такого знаку пояснювала потребою відрізнити остарбайтерів від поляків (носили знак з літерою «P») та євреїв (носили знак у вигляді зірки Давида). Разом з тим нашивки відокремлювала іноземців від місцевого населення задля обмеження їхнього пересування та споживання.

Дотепні східні робітники відразу ж по-своєму «розкодували» цей знак: «Остерегайся Советского Товарища»²², «Остерігайся: Советська Тварь»²³ тощо. А колишня остарбайтерка А. Гончарь пригадала, що й самі німці прочитували нашивку як «Освобождённые Сталинские Твари»²⁴.

Східні робітники або повсякденно носили «таврознак», або взагалі ніколи його не пришивали. Відзначимо: неносіння знаку карали штрафом у 150 Rm. У випадку неможливості сплати штрафу — ув'язнення до трьох тижнів. Але, не дивлячись на таке покарання, багато українців ухилялися від носіння нашивки «OST». Це, як правило, сільськогосподарські робітники. Хоча вони,

виходячи за межі господарства бауера, повинні були пришивати «таврознак». А під час перебування в таборах усіх остарбайтерів зобов'язували його носити. Та під час відпусток, походів до міста вони знімали такі знаки, убезпечуючи себе в першу чергу від зайвої уваги з боку органів влади. На допитах остівці пояснювали, що цим самим уникали труднощів під час купівлі особистих речей у закладах торгівлі та при користуванні громадським транспортом. Окрім цього, східні робітники часто приховували свій «таврознак»: пришивали його якомога нижче, щоб можна було прикрити рукою; прикріплювали шпилькою, аби легко відколоти і приколоти в разі потреби.

Нашивку «OST» використовували до 1944 р. Потім увели нові знаки приналежності до категорії примусових робітників зі сходу. Тепер вони відображали національну ознаку й були різними для українців, білорусів і росіян. Український знак — орнаментований еліпс із стилізованим тризубом [5, с. 145]. Історик О. Бичехвост вважає: це зробили для того, щоб «запалити національну ворожнечу поміж радянських в'язнів»²⁵.

Таким чином, перебуваючи в Третньому Рейху остарбайтери зіштовхнулися з проблемою нестачі одягу та взуття. Частині східних робітників одяг видавали офіційно, а частина змушена була діставати його самостійно (шляхом обміну, крадіжок, купівлі, отримання посилкою з дому, пошиття чи перешивання непотрібної речі, допомоги від німецьких громадян і як плата за роботу).

¹ Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953) / Т. В. Пастушенко; Інститут історії України НАН України. — К.: [Б. в.], 2009. — С. 123.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). — Ф.Р-3676: Штаб імперського керівника (рейхсляйтера) Розенберга для окупованих східних областей. — Оп. 4. — Спр. 311: Документи фірми «Хюттенверке Кайзер А.Г.» (листування з різними адміністративними органами в Берліні про громадян, жителів УРСР, які працювали в цій фірмі в 1942-1944 рр. — Арк. 203.

³ Фонд Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка в Державному архіві Полтавської області (далі Фонд ПНПУ в ДАПО). — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 76: Транскрипт інтерв'ю з Шевелею Катериною Прокопівною, не датовано. — Арк. 12-13.

⁴ Осаулко І. П. Повість про остарбайтера / Іван Павлович Осаулко // Спогади-герни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині / Гол. ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко; упоряд., коментар І. Є. Реброва. — Харків: Право, 2008. — С. 122-123; Сіліверст Антоніна Григорівна [Електронна публікація] // Маленькі люди на великій війні: усні історії остарбайтерів та в'язнів

концтаборів з Полтавщини / Упор. В. Лахно; відп. ред. Ю. Волошин. — Полтава: ПНПУ, 2011. — С. 202. — Режим доступу до збірки: http://histans.com/LiberUA/epubl_2011_mlnv/epubl_2011_mlnv.pdf; Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 41: Транскрипт інтерв'ю з Поляковим Віктором Олександровичем, 22 червня 2006 р. — Арк. 2.

⁵ Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 68: Транскрипт інтерв'ю з Дараган (Гуржій) Варварою Демидівною, 19 червня 2006 р. — Арк. 6; Грищенко Ганна Федорівна // То була неволя. Спогади та листи «остарбайтерів» / НАН України. Інститут історії України. Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» / Упор. Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. — К.: [Б. в.], 2006. — С. 131.

⁶ Тараненко Євгенія Григорівна [Електронна публікація] // Маленькі люди на великій війні: усні історії остарбайтерів та в'язнів концтаборів з Полтавщини / Упор. В. Лахно; відп. ред. Ю. Волошин. — Полтава: ПНПУ, 2011. — С. 232-233. — Режим доступу до збірки: http://histans.com/LiberUA/epubl_2011_mlnv/epubl_2011_mlnv.pdf

⁷ Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 56: Транскрипт інтерв'ю з Давиденко Ганною Артемівною, 24 вересня 2006 р. — Арк. 7.

⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). — Ф. Р-166: Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР. 1941-1950 рр. — Оп. 2. — Спр. 42: Листи на Батьківщину від радянських громадян, вигнаних в Німеччину, травень 1943 р. — Арк. 3 зв.

⁹ Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 56: Транскрипт інтерв'ю з Галавур Ніною Федорівною, 21 червня 2006 р. — Арк. 11.

¹⁰ Украина в огне Великой Отечественной войны: Сб. документов, материалов, статей. К 60-летию Победы. — Луганск: Совет организации ветеранов Луганской области Украины, Благовест, 2005. — С. 103.

¹¹ ЦДАГО України. — Ф. Р-166: Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР. 1941-1950 рр. — Оп. 2. — Спр. 41: Листи на Батьківщину від радянських громадян, вигнаних в Німеччину, квітень 1944 р. — Арк. 24.

¹² Сябро Г. Н. «Главное — не унижаться и быть независимым» / Григорий Никифорович Сябро // Спогади-терни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині / Гол. ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко; упоряд., коментар І. Є. Реброва. — Харків: Право, 2008. — С. 193.

¹³ Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 41: Транскрипт інтерв'ю з Поляковим Віктором Олександровичем, 22 червня 2006 р. — Арк. 21.

¹⁴ Артюхина З. П. Пам'ять! / Зоя Прокофьевна Артюхина // Спогади-терни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині / Гол. ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко; упоряд., коментар І. Є. Реброва. — Харків: Право, 2008. — С. 30-31.

¹⁵ Німецькі окупанти на Полтавщині (1941-1943 рр.). Збірник документів / Гол. ред. Приходченко. — Полтава: Вид-во «Зоря Полтавщини», 1947. — С.62.

¹⁶ Там само. — С.67.

¹⁷ Російський державний військовий архів. — Ф. 1382-к: Документальні матеріали на советських і іноземних громадян, знайдених в Німеччині в час Другої світової війни. — Оп. 1. — Д. 63: Циркуляр керівника Німецького Робочого Фронту про постачання робітників з Польщі, Радянського Союзу і інших країн продовольством і одягом, брошура антирадянського змісту про умови праці, видачу зарплати іноземним робітникам, план розподілу продовольства серед іноземних робітників; переписка дирекції швейної фабрики з біржею праці г. Альтенбурга про використання росіян, поляків і осіб інших національностей як робочої сили; розрахункові дані та списки іноземних робітників швейної фабрики г. Альтенбурга, 1942-1943 гг. — 119-119 зв.

¹⁸ ЦДАГО України. — Ф. Р-166: Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР. 1941-1950 рр. — Оп. 2. — Спр. 20: Листи на Батьківщину від радянських громадян, вигнаних в Німеччину, грудень 1942 р. — Арк. 10.

¹⁹ «Після довгої розлуки ми повернемося в Прилуки» — інтерв'ю з Сергієм Петрашенком // «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / Гол. ред. Г. Грінченко; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. — Харків: Право, 2009. — С. 147.

²⁰ Віра Омелянівна З. // Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. — Харків: Видавничий Дім «Райдер», 2004. — С. 113.

²¹ ЦДАГО України. — Ф. Р-166: Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР. 1941-1950 рр. — Оп. 3. — Спр. 147. Інструкції бивших німецьких властей про обкладення населення, використання робочої сили окупованих областей України, 1941-1943 гг. — Арк. 25.

²² Сидоренко О. Книга життя українських «остарбайтерів» / О. Сидоренко, В. Котляр. — Полтава: АСМІ, 2005. — С. 55.

²³ Фонд ПНПУ в ДАПО. — Ф. Р-1507: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. — Оп. 2. — Спр. 73: Транскрипт інтерв'ю з Бородулею Федорою Федорівною, 6 липня 2006 р. — Арк. 2.

²⁴ Гончарь (Черноморец) А. Р. «Не мёд нам было в лагере» / Анна Романовна Гончарь (Черноморец) // Спогади-терни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині / Гол. ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко; упоряд., коментар І. Є. Реброва. — Харків: Право, 2008. — С. 276.

²⁵ Бичехвост А. Ф. История репатриации советских граждан: трудности возвращения (1944-1953 гг.) / А. Ф. Бичехвост. — Саратов: Саратовская Государственная академия права, 2008. — С. 275.